

13. Шерех Ю. Подорож у країну ночі // Шерех Ю. Пороги і Запоріжжя. Твори у 3 т. Т.1. – Харків: Фоліо, 1998 – С. 498.

The article reveals the linguostylistic devises of epistolary genre in M. Kotsiubyns'kyi's works according to their pragmatic characteristics, author's emotive and modal views, linguocultural orientation and interpretation.

Key words: linguostylistic, epistolary genre, interpretation, informational, emotive, feature text units, impression, concept "beauty", flora, water.

Сімонок В.П.

ПОНЯТТЯ МОВНОЇ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ КАРТИН СВІТУ

Стаття присвячена дослідженню поняття "картина світу". Матеріалами дослідження є два аспекти вивчення картини світу – семантичний та лексичний. Головним інструментом аналізу є поняття "концептуальної картини світу" (ККС) та "мовної картини світу" (МКС).

Ключові слова: картина світу, концептуальна картина світу, мовна картина світу, ядро, периферія, гомогенні зони, поле.

У лінгвістичній літературі під поняттям "картина світу" розуміються два аспекти вивчення семантичного і лексичного складу. Згідно з першим поглядом, мовна картина світу – це загальна, інтегральна її картина, сукупність всього мовного змісту. Ця картина відносно постійна і повільно еволюціонує в часі. Згідно з іншим поглядом, мовна картина світу – це специфічні риси семантики поданої мови, які диференціюють її серед інших мов.

Одним із питань, які потребують уточнення, є те, що ми розуміємо під "реальністю", тобто світом, який виражається в мові. Ж.Лярошет із цього приводу пише: "Коли говорять, що мова є система репрезентації реальності, під цим терміном розуміється все те, про що людина може висловитися; всі класи об'єктів, існуючі і неіснуючі, фіктивні, які вона здатна розрізняти та які може уявити собі; крім того, під цим розуміють також і всі "об'єкти", які можна осягнути розумом і які можуть бути настільки абстрактними, що їх не можна уявити, причому термін "об'єкт" уживається у широкому розумінні, як той, що означає не тільки речі, якості, процеси, але й інтелектуальні та емоційні якості. Уся ця сукупність, взята разом, і складає картину світу (une représentation du monde), репрезентацію усієї дійсності [9, 177-178].

У Г.А.Брутяна своє бачення "концептуальної картини світу" (ККС) та "мовної картини світу" (МКС): "Процес відтворення картини світу у людській свідомості уявляється у вигляді чуттєвої і раціональної (логічної) моделі дійсності. Є також правомірним уявлення картини світу у формі концептуальної (логічної) і мовної моделей " [1, 108]. Аналізуючи особливості кожної з цих

картин та їх взаємовідношення, він стверджує: "а) основний зміст МКС повністю покриває увесь зміст ККС; б) за межами ККС залишаються периферійні ділянки, які виступають як носії додаткової інформації про світ; в) інформація ККС і тієї частини МКС, яка збігається з ККС, є інваріантною, не залежною від того, якою мовою вона висловлена; г) інформація, яка збігається на периферійних ділянках МКС, а саме: у тих ділянках, які залишаються за межами ККС, варіюється від мови до мови; г) чим більш відрізняються мови за своїми семантичними, синтаксичними та іншими характеристиками, тим більший ступінь варіації додаткової інформації МКС" [1, 109]. Г.А.Брутян у даному разі характеризує "картину світу" не з погляду її конструювання або її мовного вираження, а лише з погляду її методологічного статусу, бо нерідко спостерігається намагання підмінити "картину світу" структурою словника і навпаки. Підставою для цього може бути, по-перше, те, що ніхто не може заперечити зв'язки структури словника з дійсністю, відображеною у лексиці мови, яка означає, що структура словника теж щось "відображає". По-друге, ніхто не знає, як, у якому вигляді існує словник у голові індивіда: чи розподіляються слова по гніздах, які відповідають "вузлам" у структурі словника; чи, можливо, вони, подібно мозаїці вкривають сферу поняття, створюючи в цілому "картину світу"; чи це спосіб існування словника, не схожий ні з чим.

Отже, у цьому разі мовиться тільки про структуру словника. Далі автор непомітно переходить до оцінки явища через носія мови: обговорюючи питання, як за допомогою лексики у свідомості носія відбивається навколишній світ. У словнику Р.Халліга та В.Вартбурга структура словника і "картина світу" свідомо зіставляються. Питання для них полягає в тому, якою мірою структура словника відображає "картину світу".

Було дібрано п'ять схем, а саме: Касареса, Молінера, Майєра, Дорнзайфа та Р.Халліга-В.Вартбурга. На перше місце у Касареса поставлене поняття Бог, що визначається його світоглядом. Але, винесене на самий верх, воно не розвивається, а створює тупикову гілку. Центральне місце за сутністю належить в схемі Касареса поняттю Людина, яка розподіляє світ на деякі гомогенні зони, виділяючи, з одного боку, живі істоти, позбавлені розуму, і з другого боку, – суспільство собі подібних, якому людина протистоїть як особа [3, 45-52].

Якщо схемі Касареса властива антропологічна орієнтація, то у Молінера вершина її "лексичного конусу" являє собою все суттєве, що розглядається з позиції людини, для якої байдуже, що за об'єкт перед нею – людина чи камінь. І те й друге у його схемі – це "щось".

У схемі Майєра – Дорнзайфа в центрі класифікації перебуває Людина. Крім того, у Майєра, крім центральної частини, в схемах класифікації виділяється периферія, склад якої визначається суб'єктивними моментами і засобом побудови схеми, світоглядом автора ("Релігія" у Дорнзайфа знаходиться на останньому місці), специфікою тієї або іншої мови.

Важливим питанням, яке цікавить дослідників упродовж останніх двох століть, є питання про національну специфіку мови. В останні роки з подоланням однобічності структуралізму й поверненням до проблем народ і мова, людина і мова в лінгвістиці спостерігається тенденція до врівноваження між різними

аспектами вивчення мови і повернення до проблем, пов'язаних з народом і людиною, зокрема до питання про національну специфіку мови. Національна специфіка визначається насамперед внутрішньою формою мови, її можна спостерігати на рівні слів та полів. Саме тут, при порівнянні широких семантичних зон, які утворюються цілими комплексами полів (або фрагментами "картини світу"), виявляються лакуни в одній мові порівняно з іншою [4, 298-300].

Саме це стало передумовою для досліджень Р.Халліга та В.Вартбурга при розробці принципів класифікації мовної картини світу. Запропонована ними систематизація лексики вбирає в себе досвід ряду попередніх розробок і значною мірою сприймається як універсальна.

Цю універсальність не слід розуміти як повну однообразність членування лексичного складу будь-якої мови і, відповідно, – однозначність структури ідеографічних словників: у межах чотирьох рівнів схеми можливі перестановки. Це дуже важливо, оскільки згадані класифікації будувалися на протилежних принципах і з орієнтацією на різні мови. Дорнзайф виходив з того, що реально існують тільки денотатні групи (Sachgruppen), які є ідентичними понятійними галузями (Begriffsbereichen), а "поля значень" (Bedeutungsfelde) є, на його думку, чистою містиккою, структурною матерією (Gefügemysterium) [7, 126-132]. Автори французького словника зумовлювали свою схему чітким розрізненням поняття і значення, причому наполягали, що "класифікації належать саме логічні поняття, які складають інваріантне ядро у всіх словах, що вживаються" [8, 81-88]. Крім того, Дорнзайф уважав, що результат його класифікації придатний лише для однієї мови – німецької, а Р.Халліг і В.Вартбург будували свою класифікацію як універсальну. Але обидві ці класифікації збігаються у багатьох складових частинах. При зіставленні ідеографічних словників різних мов виявляється спільна частина в них. Універсальний характер головної, центральної частини в структурі ідеографічних словників іспанської, німецької та французької мов зумовлений передусім єдністю матеріального світу, який відбивається у свідомості й становить змістову основу картини світу. Однак, на спільність структур впливає також належність згаданих мов до одного структурного типу, типу, що характеризується протиставленням живого або неживого, активного та пасивного початку.

Досі говорилося про структуру ідеографічного словника, який може бути одним з найточніших відбитків мовної "картини світу". У науковій літературі ідеографічний словник вважають інтеграцією лексичної системи, її моделлю. Його використання саме в цьому значенні, незважаючи на неповноту моделі, дуже важливе для дослідження. Запропоновані схеми дозволяють спостерігати рівневу організацію лексики і виявляти тип відношень, які поза тезаурусною схемою залишилися б невиявленими: ключові слова та їх роль у розмежуванні семантичних полів і подоланні розриву семантичного простору між окремими блоками.

Разом з тим як метод, тезаурус не може бути відображенням системності у лексиці, а навпаки, саме системність лексики виявляється за допомогою тезаурусу.

Тезаурусна інтерпретація дозволяє показати, що замкненість системних фрагментів словника визначається наявністю в них певної стабільної структури і характеризується не замкненістю, а відкритістю, можливістю поповнення їхнього списку. З другого боку, замкненість означає інтенсивність внутрішніх зв'язків між складниками фрагмента, у порівнянні з його зовнішніми зв'язками, без вивчення яких неможливий системний аналіз.

Поняття "картина світу" як у концептуальному, так і в суто мовному аспектах потребує додаткового уточнення. При визначенні сфер, у яких відбивається національна специфіка "мовних картин світу", представники етнолінгвістики, як американської, так і європейської, або неогумбольдтіанської, будують свої докази національної специфіки і розбіжностей відтворення світу у різних мовах на тому, що основним таким елементом є слово. "Мови розрізняються не тільки тим, як вони будують речення, але й тим, як вони розподіляють навколишній світ на елементи, що є матеріалом для побудови речень. Ці елементи являють собою одиниці словника. "Слово" (word) – не дуже відома одиниця для їх визначення; "лексема" (lexeme) і "термін" (term) здаються мені більш вдалим визначеннями", писав Б.Уорф [5, 192]. В основі мовної картини світу лежить принцип відображення. Як база мисленневих процесів відображення принципово однакове у всіх людей, незалежно від того, носіями якої мови вони є. Слово ж безпосередньо не є власне відображенням, воно виступає засобом висловлювання. Засобом же відображення воно виступає в полі, яке складається зі слів і має історичну, соціальну та індивідуальну зумовленість. Історико-політична зумовленість поля – це те, що зветься національною специфікою. Н.Федоренко зауважує з цього приводу, що вона полягає "не в одязі, не в кухні народу, а в його манері розуміти речі" [6, 160]. На рівні поля розбіжності між мовами ще дуже значні, але, при поступовому переміщенні на більш високі абстрактні рівні, – підгрупи, групи і т.ін., виявляється тенденція до зменшення цих розбіжностей. Це зрозуміло, оскільки мисленнєві процеси у всіх людей однакові. Психіка людини є структурною динамічною прогнозуючою моделлю зовнішньої діяльності. Основна маса одиниць цієї моделі складається з конкретних образів – відображень індивідуальних денотатів (явищ і об'єктів), з якими людина має справу. Але, крім цих індивідуальних структурних моделей, у свідомості формуються узагальнення, тобто самостійні абстрактні одиниці, які є структурними моделями класів денотатів. Таким чином, зважаючи на практично безмежну кількість індивідуальних поняттєвих одиниць у свідомості кожної людини, набір абстракцій, вилучених за релевантними ознаками певного типу, у всіх людей, для яких цей тип ознак релевантний, досить стійкий і має досить близький склад.

Можна зробити висновки про багатоярусність узагальнень та абстрагування у свідомості людини і про принциповий збіг мов, що виявляється у відмінностях "мовної картини світу". Розрізняють "мовну" та "концептуальну" картини світу. Основними елементами першої є семантичні поля, друга складається з понять і надпонять, які є "константами свідомості". Картина світу більша від словника, хоч останній є її основним компонентом. Межі мовної та концептуальної картин світу не є досить чіткими. З суто лінгвістичної точки зору

протиставлення ККС та МКС пов'язане з розрізненням поняття і значення. Ця проблема виникає всюди, де говориться про мовне моделювання дійсності. Г.А.Брутян уважає, що "серцевиною ККС є інформація, наведена в поняттях, а головним для МКС є знання, що закріплені у словах та словосполученнях конкретних розмовних мов" [1, 109]. Р.Халліг та В.Вартбург теж розмежовують поняття МКС та ККС. Саме значення і перетворює систему символів у мовну систему. Цілком природно уважати, що значення є властивістю мови, а закон являє собою ті компоненти, з яких він складається. Залежно від функції, яку ці компоненти виконують у пізнанні, вони виступають або як поняття, або як абстрактні об'єкти, з яких будується наукова картина світу. Беручи до уваги результат психолінгвістичних досліджень за вербальними асоціаціями, А.А.Залевська зауважує, що "інтегральна мовна модель світу детермінована універсальними змістовими предметними ознаками, на основі яких формується таксономія конкретних назв, що позначають фізичний світ та природні явища, тваринний та рослинний світ, зовнішні риси людини" [2, 15].

У кожній мові з числа назв осіб та артефактів вилучається особлива з погляду семантики група предметних назв або номінативних класів. Такі назви і відповідні їм номінанти створюються мовним визначенням. Як і номінативні семантичні визначення, в яких вказівка на значення здійснюється через створений термін, означуваний предмет створюється шляхом приписування природним об'єктам яких-небудь, часто оцінно-прагматичних ознак.

Номінальні класи – це назви прагматично корисних речей, клас військових та цивільних осіб, світ позитивних рис та пороків. Їх формування регулюється соціальною реальністю, світоглядом, нормами людської етики та естетики. Означаючи різні поняття, оцінки і ракурси прагматичного сприймання світу, такі назви не є референтними, вони належать до сигніфікативного типу семантики і в більшій мірі, ніж інші розряди конкретних назв, відбивають країнознавчі та номінативні відмінності. Г.А.Брутян робить висновок, що основний зміст належить концептуальній картині світу. За її межами залишаються периферійні ділянки, які виступають як носії додаткової інформації про світ. Інформація ККС і тієї частини МКС, що збігаються при накладанні одна на одну, є інваріантною, тобто незалежною від того, якою мовою вона висловлена, формуючи універсальні поняттєві категорії або "поняттєві поля" (*les champs conceptuels*). І, навпаки, інформація, яка перебуває на периферійних ділянках, тобто залишається за межами концептуальної картини світу, варіюється від мови до мови" [1, 57–58]. Поняттєві поля являють собою "лексичну множину, організовану на основі єдиної семантичної значущості, яка включає всі слова з якимось певним поняттям, при цьому не важливо, чи є це поняття семантичною домінантою для слів, що входять у це поле, або тільки одним із вторинних поняттєвих елементів" [7, 34]. Такі поля складаються з ядер, представлених терміном, що означає це поняття, з кількома галузями, з яких одні розташовані ближче до ядра, а інші – до периферії. Завжди є можливість того, щоб яка-небудь галузь перетнулася з ядром, включаючи кілька спільних з ним членів або виходячи за межі даного поля, перетинаючись з іншими полями. Контур поля складається з ядра – головного слова та членів поля, розміщених ближче або далі

від ядра. Члени сусідніх полів можуть заходити на периферійні поля, у той же час члени даного поля можуть у своїх варіантах переміщуватися до інших полів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брутян Г. А. Язык и картина мира // Философские науки. – 1973. – № 1. – С. 108-109.
2. Залевская А. А. О комплексном подходе к исследованиям закономерностей функционирования языкового механизма человека // Психолингв. исслед. в обл. лексики и фонетики. – Калинин, 1981. – С. 62-73.
3. Караулов Ю. Н. Общая и русская идеография. – М.: Наука, 1976. – 354с.
4. Степанов Г. В. Современные языковые союзы // Типология сходств и различий в группе близкородственных языков. – Кишинев, 1972. – С. 38-51.
5. Уорф Б. Л. Лингвистика и логика // Новое в лингвистике. – Вып. 1. – М., 1960. – С. 183-198.
6. Федоренко Н. Кавабата: взгляд в прекрасное // Иностран. лит-ра. – 1974. – №7. – С. 160-165.
7. Dornseiff F. Problem der Volker und Sprachmischung. – Halle(Saale), 1938. – 190 p.
8. Hallig R. und Wartburg W. Begriffssystem als Grundlage für die Lexikographie. – Berlin, 1963. – 291 p.
9. Larochette J. La représentation de la réalité // Folia linguistica. – Т. VI. – 1973. – № 1 – 2. – P. 177-178.

The article is devoted to the notion “world picture”. The material for research have been presented by two aspects of studying the world picture – the semantical and the lexical one. The main instrument of analysis has been the notion “conceptual world picture” (CWP) and “language world picture” (LWP).

Key words: world picture, conceptual world picture, language world picture, kernel, outlying area, homogeneous zones, field.

Іваницька Н.Л.

«ПОВНОЗНАЧНЕ СЛОВО» З ПОЗИЦІЙ СУЧАСНОГО ОСМИСЛЕННЯ ЙОГО ЛІНГВАЛЬНОЇ СУТНОСТІ

У статті подано основи класифікації повнозначних слів за їхніми дистрибутивними ознаками, а також вплив автосемантизму та синсемантизму на формально-граматичне членування речення.

Ключові слова: повнозначне слово, слова абсолютної семантики, слова релятивної семантики, інформативно недостатні слова, компонент формально-граматичної структури речення.

Проблема взаємодії лексики і синтаксису в сучасному мовознавстві вирішується в плані встановлення семантико-синтаксичних класів слів, визначення закономірностей лексичного наповнення синтаксичних конструкцій, а також виявлення закономірностей впливу сполучуваності слів на синтаксичну